

A MAGYAR ÁLLAMTÉR VÁLTOZÁSAINAK TÖRTÉNETI ÉS POLITIKAI FÖLDRAJZI SZEMLÉLETE A MAGYAR FÖLDRAJZTUDOMÁNYBAN 1948-IG

(Historical and Political geographical views of the transitions of the
territory of the Hungarian state until 1948)

HAJDÚ ZOLTÁN

Bevezetés

Magyarország térfogalma és a mindenkori magyar állam által uralt államterület történetileg alakult, a változás és a stabilitás korszakokként sajátos módon jelent meg. Történetileg korán kialakult a térrel, az új szállásterülettel való azonosulás azon tudata, hogy a honfoglalás időszakában megszerzett terület az „eredeti”, majd ehhez később a „hódítás jogán” újabb területek társultak.

Létrejöttétől 1526-ig a magyar királyság környezetének egyenrangú hatalma (ezt a szokásai szerint ki is fejezte, a kettős kereszt beiktatása a jelvényekbe a Bizánccal való egyenjogúságot hivatott szimbolizálni a 12. század végétől), a belső folyamatoktól, trónviszályoktól, felkelésektől függően esetenként gyengébb, hosszabb távon azonban a legtöbb stratégiai irányban erősebb, közép-, sőt nagyhatalmi ambíciókkal rendelkező állama, mely képes volt meghatározott érdekeit érvényesíteni.

A magyar állam történetének egyik tragédiája, hogy a délkeleti irányból jelentkező hosszú távú világhatalmi kihívásnak, a török hódításnak nem tudott ellenállni. Nemcsak vereséget szenvedett, s korábbi hatalmi alapállása megszűnt, hanem területe is felosztottá, vallási, kulturális, politikai világhatalmi ütközőzónává alakult.

A török elleni felszabadító háborúk után – a magyar nemesség által alkotmányosan legitimált módon – az ország beilleszkedett a Habsburg-ház európai hatalmi terébe, de ez a beilleszkedés nem mindenki számára vált elfogadottá és elfogadhatóvá. A közjogi vitákon túl ezt jelezték a nemzeti-függetlenségi felkelések, s köztük kitüntetően a Rákóczi- és az 1849-es szabadságharc.

A dualizmus a közjogi és alkotmányos viták, valamint a történeti hivatástudat sajátos újratermelésének időszaka, hiszen a szélesebb társadalmi közvéleményben, valamint

több tudományban, köztük a földrajztudományban is, megfogalmazódott az új nagyhatalmiság eszménye.

Az I. világháborús vereség után történeti területének maradványain függetlenné váló Magyarország nem tudott igazán örülni a teljes szuverenitás kivívásának, hiszen az együttjárt korábbi, részben valós, részben pedig vélelmezett hatalmi állásának eltűnésével.

A II. világháború előtti, alatti és az 1947-es országhatár változások azt mutatták, hogy az ország helyzete elsődlegesen a világpolitika és szomszédsági környezete döntéseinek függvényében alakult.

A kialakuló magyar földrajztudomány számára (egyrészt az államismereti irány túlsúlya, másrészt a bonyolult reálfolyamatok és közjogi felfogások miatt természetes módon vált kutatási feladattá a történetileg változó állam területi problematikájának feldolgozása. A magyar földrajztudomány államterülettel kapcsolatos kutatásai, törekvései és értékítéletei a köztörténeti folyamatok, az államterület helyzete változásának függvényében többször átalakultak. A magyar földrajztudomány a dualizmus időszakában a „birodalmi tudat” egyik formálója volt, majd a két világháború között a területi revíziós politika egyik meghatározó tudományos képviselőjévé vált.

1945–48 között a magyar földrajztudomány sok tekintetben korrigálta korábbi felfogását a magyar államtérrel kapcsolatban, de csak az erőszakos külső politikai és személyi beavatkozások után és eredményeként került sor alapvető fordulatra.

A modern magyar földrajztudomány kialakulásától 1948-ig egyfajta szerves, történeti kontinuitás figyelhető meg a földrajztudomány államtérrel kapcsolatos felfogásának változásában, s tanulmányunkban ennek érzékeltetését tekintjük elsődleges feladatunknak.

A szomszédsági környezet történeti változása

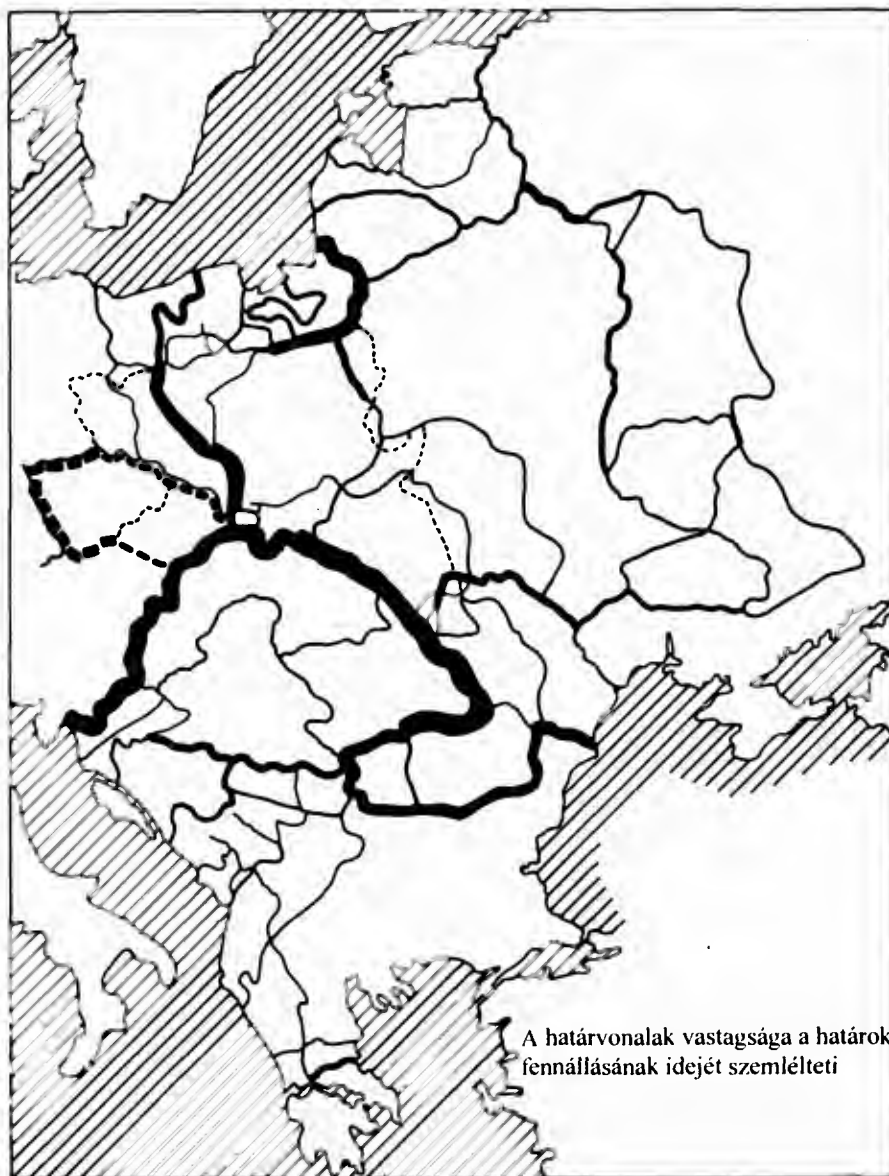
Közép-Európa államtörténete egyik meghatározó sajátossága, hogy a térség államai a „hatalmi libikóka” állásától függően térbelileg is gyakran és jelentősen változtak. A térség államhatár-állandósága (1. ábra) történetileg relatív, bár egyes határszakaszok stabilitása szembevetendő. A 20. század az államterületi átrendeződés szempontjából még mozgalmassabb volt minden korábbinál.

Az egész nagyrégiót szemlélve azt látjuk, hogy nagyon alacsony azoknak a területeknek az aránya, melyek kizárólag egyetlen állami szuverenitás alatt éltek meg történetüket, illetve történetük nagyobb részét. A tér szinte minden egyes darabjához többféle történeti kapcsolat, attitűd, nosztalgia, egyes esetekben nyilvánosan megfogalmazott területi igény társult.

Az államhatárok gyakori változása miatt és a feudalizmus évszázadai alatti, dinasztikus és bonyolult hűbéri viszonyai következtében a térségben rendkívül összetettek a történeti közjogi kapcsolatok. A feudalizmus időszakában valamennyi ideig szinte

1. ÁBRA

Az államhatárok állandósága Közép-Európában, 1000-1920

(The stability of the state borders in Europe, 1000-1920)

Szerk.: Rónai A. (1945)

minden terület „ura és szolgája” is volt valamelyik szomszédjának. A 20. század két világháborúja és azok területi következményei szintén alapvetően átrendezték az uralmi viszonyokat. Ezért történetileg és érzelmileg is bonyolult a területi kérdések hosszú időszakot átfogó elemzése ebben a térségben.

A magyar állam szomszédsági környezete a nagyrégió általános fejlődési tendenciáinak megfelelően történetileg folyamatosan változott és újrendeződött. A változások egyik meghatározó állandó eleme, hogy története folyamán a magyar államnak mindenkor volt nagyhatalmi, esetenként világhatalmi szomszédsága, s részben ebből a forgószínpadszerű együttélésből fakadt az államhatárok gyakori változása.

A magyar állam története első szakaszában, 1526-ig inkább energikus formálója, későbbi történeti pályáján pedig elsősorban elszenvedője a nagytérségben lejátszódó folyamatoknak, hatalmi és területi átrendeződéseknek. A magyar állam 1526 után elvesztette önmeghatározó lehetőségeit és képességeit, fokozatosan alárendelődött környezete mozgáspályáinak. 1867 után alapvetően e tekintetben csak egyfajta korrekciós szakaszról beszélhetünk, bár a kortársak egy része a változásokat az újbóli nagyhatalmi státusz jeleként értékelte.

A magyar államterület történeti-térbeli fejlődése

Az államtér változása az államalapítástól a független magyar állam bukásáig

A korszakot hagyományosan két időszakra (Árpád-kor, vegyesházi választott királyok kora) tagolja a magyar történettudomány. Az államtér története szempontjából a tekintetben releváns a tagolás, hogy a „nemzeti monarchia” a megszerzett területeket „saját koronájához” csatolta, az Árpád-ház kihalása után a magyar trónért versengő dinasztiák esetében már felvetődött a magyar királyi cím és az ország területi egysége kezelésének mikéntje és közjogi kapcsolatának mibenléte (*Marczali H.* 1920, *Donáth Gy.* 1938).

A honfoglaló magyarság az első évszázadban a szomszédos országok és távolabbi területek felé eltérő tartalmú és sikerű kalandozásokat folytatott, majd a stratégiai vereségek után fokozatosan minden irányban beszűkültek a sikeres vállalkozások lehetőségei.

Az európai keresztény közösségbe beilleszkedő új magyar királyság eltérő jellegű és tartalmú (*2. ábra*) politikát folytatott a különböző stratégiai irányokban:

Nyugat-Európa felé a magyar királyság katonai erő kifejtése, illetve erő kifejtésének hatóköre fokozatosan csökkent. (Ez leginkább a nyugati országhatárok visszavonásában követhető nyomon: 913-ban az országhatár még az Enns, majd 1043-tól a Lajta és a Morva lett az ország határa). A magyar állam nyugat felé az együttműködés szálait építette, hatalmilag azonban fokozatosan egyre inkább védekező pozícióba kényszerült. (Péter, Szent István közvetlen utóda, helyzetének belső megszilárdítása érdekében már

2. ÁBRA

A magyar hatalmi tér alakulás a honfoglalástól 1526-ig
(The transformations of the Hungarian power relations from the original settlement till 1526)

Jelmagyarázat: 1 – a m. szt. kor. ősi birtoka; 2 – Horvátország; 3 – a m. szt. kor. ideiglenes tartozékai; 4 – ideiglenes hűbéres tartományok; 5 – ideiglenes hódítások.

Szerk.: Kogutowicz K.–Mákó J. (1920)

hűbérurának ismerte el a német–római császárt, amit sem korának magyar vezető rétege, sem pedig utódai nem fogadtak el).

Az északi, vagy lengyel politika viszonylag békés, de a lengyel uralkodók többször kísérletet tettek a Morva és a Vág völgyének megszerzésére. Az északi stratégiai irányban az együttműködés és a rivalizálás egyaránt jelen volt, de hosszabb időszakot tekintve inkább az egymás mellett élés tekinthető a meghatározónak.

A megalakuló magyar keresztény királyság északkelet felé inkább támadó, erejét érvényesítő képződmény, de igazán tartós hódításokat a Kárpátokon túl nem ért el, a szláv fejedelemségek belső trónviszályaiba beavatkozva könyvelhetett el viszonylagos sikereket. Halics és Lodoméria elfoglalása mindig csak időszakos jellegű volt, ennek ellenére a magyar uralkodók felvették a „Halics és Lodoméria királya” titulust uralkodói címeik sorába (1187).

A keleti stratégiai irányban kifejtett törekvések többosztatúak. Erdély 1002-ben került Szent István uralma alá, amikor az erdélyi Gyulát legyőzte. Ez végül is egy, a magyar szállásterületet érintő „belső” küzdelem volt, de ettől kezdve egyfajta sajátos kapcsolt rész jellege maradt Erdélynek. Az erdélyi vajda mindenkor az uralkodó kinevezettje és személyes képviselője volt a területen. Az etnikai betelepítésekkel (szászok) és betelepülésekkel (románok) Erdély sok tekintetben az ország etnikailag legsokszínűbb, belső közigazgatásában legbonyolultabb részévé vált.

A szélesebb értelemben vett keleti politika és terjeszkedés II. Endre nevéhez fűződött, aki a havaselvei hadjáratok után 1228-ban felvette a „Kunország királya” címet. A magyar állam a Kárpátokon túl ezen a részen sem volt képes érdekei hosszú távú érvényesítésére.

A déli irány és határ a kezdetektől a legnyitottabb, legbizonytalanabb és leginkább problematikus. A fiatal magyar államnak ebben a térségben meg kellett küzdenie az óriási történelmi tapasztalatokkal rendelkező Bizánccal. 1136-ban Bosznia meghódítása jelezte a magyar törekvéseket.

A kor értékrendje szerint a legsikeresebb a délnyugati stratégiai irányban kifejtett tevékenység. Magyarország Szent László, majd Könyves Kálmán uralkodásától kezdve a délnyugati stratégiai irányban kifejezett területszerző politikát folytatott, s megkezdődött a kor szokásainak és nemzetközileg elfogadott technikájának érvényesítése mellett az államterület bővítése. 1089-ben Szlavónia, 1091-ben Horvátország került a magyar korona uralma alá úgy, hogy Kálmán 1102-ben felvette a „Horvátország királya” címet. 1105-től megkezdődött Dalmácia meghódítása, s a terület feletti uralomért folyó több évszázados, váltakozó sikerű és szereposztású küzdelem.

III. Béla neveltetésénél fogva természetes módon használta fel és ki a bizánci politika eszközeit, s teremtette meg, illetve stabilizálta a „Magyar Birodalmat”, fogadtatta el azt a korabeli Európa egyik jelentős hatalmaként, ha nem is igazi „nagyhatalma”-ként. A déli stratégiai irányban utódai is folytatták a terjeszkedést, 1202-ben Imre felvette a „Szerbia királya” címet is. IV. Béla az 1241-es tatárjárás vérvesztései ellenére újratevő a térségen belüli magyar középhatalmi alapállást, s megszilárdítja a kapcsolt

részek függő helyzetét. 1254-ben már meghódítja Styriát, majd 1255-ben a „Bolgárország királya” címet is felveszi.

A „nemzeti monarchia” utolsó szakaszában a magyar uralkodó címe (Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodóméria, Kunország és Bolgárország királya) kifejezte a korábbi hódításokat, de a cím és a reálisan birtokolt tér már részben elvált egymástól.

A „vegyesházi királyok kora” (1301–1526) a tértörténet és közjogi felfogás szempontjából azért érdekes és érdemleges, mert az Árpád-ház mint „nemzeti dinasztia” alatt kétség nélkül a magyar koronához rendelődtek a különböző meghódított területek, s így a hűbéri függések rendszere viszonylag egységes tartalmat kapott. Az 1301-től 1526-ig tartó periódusban a „koronák közös bírása” egyszerre dinasztikus és „modern birodalomépítési törekvéseket” is hordozott már (*Herczegh G.* 1987).

Az Anjouk hatalmuk országon belüli megszilárdítása után részben folytatták a délnyugati stratégiai irányban az évszázados „nemzeti politikát”, s Velencével való küzdelmükben a dinasztikus és a térpolitika egyaránt megjelent. A Nápollyal kapcsolatos politika kizárólagosan dinasztikus jellegű, míg a Tengeremlék megtartásában már megjelent a tengeri kijárat szükségességének a felismerése is. A magyar–lengyel perszonálunió nem járt a két terület erőforrásainak egyesítésével, valójában csak Nagy Lajos személyére szabott kapcsolat volt. (A Nagy Lajos-féle magyar birodalom, „a három tenger mosta Magyarország” elemzése és ábrázolása szerves részévé vált minden történeti földrajzi monográfiának, s később iskolai tankönyvnek). A török előrenyomulásával az 1375-ös évtől kezdve a délkeleti hűbéres tartományok ütköző zónává váltak Nagy Lajos birodalma és a török birodalom között.

A magyar állam szempontjából a 15. század egésze a változó eredményű, de stratégiai győzelemmel és vereséggel nem járó küzdelem a törökkel. Zsigmond látványos nemzetközi pályafutása (német–római császári címe) nem járt közvetlen eredménnyel a török elleni harcokban.

Az államtér és az uralmi tér szempontjából rendkívül fontos elemet jelentettek az ún. „elzálogosítási ügyek”. A mindenkor uralkodó hatalma megszerzése vagy megtartása, anyagi erőforrások előteremtése céljából az ország egy-egy részét, várát idegen államok zálogába adta. (A szepesi XIII város lengyel zálogba került (1412), s mint ilyeneket az ország részének tekintették ugyan, de nem tekintették magyar közigazgatás alatt álló területnek, így pl. az 1720-as összeírás alkalmából nem is vették számba. A zálogba adott városok csak 1772-ben kerültek vissza a magyar koronához.)

Hunyadi Mátyás rövid ideig tartó tudatos, erőkoncentrált uralma és politikája látványos területi hódításokat hoz nyugaton, de a déli területeken korántsem annyira eredményes tevékenysége. Mátyás „személyhez kötött magyar birodalma” (Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodóméria, Kunország és Bulgária királya, Szilézia és Luxemburg hercege, Morvaország és Lusitza örgrófja) rövid életű volt, nem vált szerves politikai-uralmi térré. A Mátyás-féle

birodalom megjelenítése szintén a történeti földrajzi folyamatok elemzésének alapeleme lett. (A magyar nemesség megkísérelte ugyan Mátyás hódításainak egy részét a „korona birtokában” tartani a későbbiekben is, ezért II. Ulászlót kötelezte arra, hogy Morvaország, Szilézia és Lausitz az ország koronájától el nem idegenítendő [1492. 4. tc.], de e törekvése nem járt eredménnyel).

Werbőczy „Hármaskönyve” (I. kiadása 1517-ben jelent meg) mindenre kiterjedően lerakta a magyar nemesi jogszemlélet és szokásjog alapjait. II. Ulászló címekeként megismételte a Mátyásnál már említett területeket és szóhasználatában „egész Magyarországon és az ebbe bekebelezett tartományokban és alája vetett részekben” (75. o.) mindvégig érzékeltette a magyar területi struktúra összetett, birodalmi jellegét.

A III. részben foglaltak világossá tették, hogy Werbőczy különbséget tett a tényleges és a „rituális” államterület között. A tényleges államteret korlátozottabban szemlélte, mint a történeti fejlődés során kialakult közjogi konglomerátumot: „...Magyarország szent koronájának régen alája vetett és abba keblezett országoknak, tudniillik Dalmát-, Horvát- és Slavonországnak és Erdélynek...” tulajdonított gyakorlati jelentőséget (375. o.). A területi struktúra megfogalmazásakor a „magyar birodalom” szűkebb, de a korszakban itthon és külföldön is elfogadott képét rajzolta meg.

A szentkorona eszme közjogi megfogalmazásakor a terület problematikája már világosan megjelent, de nem képezte az elmélet alapját (*Eckhart F.* 1941). Az államterület későbbi jogi és közjogi szemlélete elsősorban a szentkorona tanra támaszkodott, annak szellemében fogalmazta meg az ország történetileg változó területi struktúráját, illetve a különböző területekhez kötődő kapcsolatokat (*Molnár K.* 1929, *Tomcsányi M.* 1942).

A megosztott államtér problémái

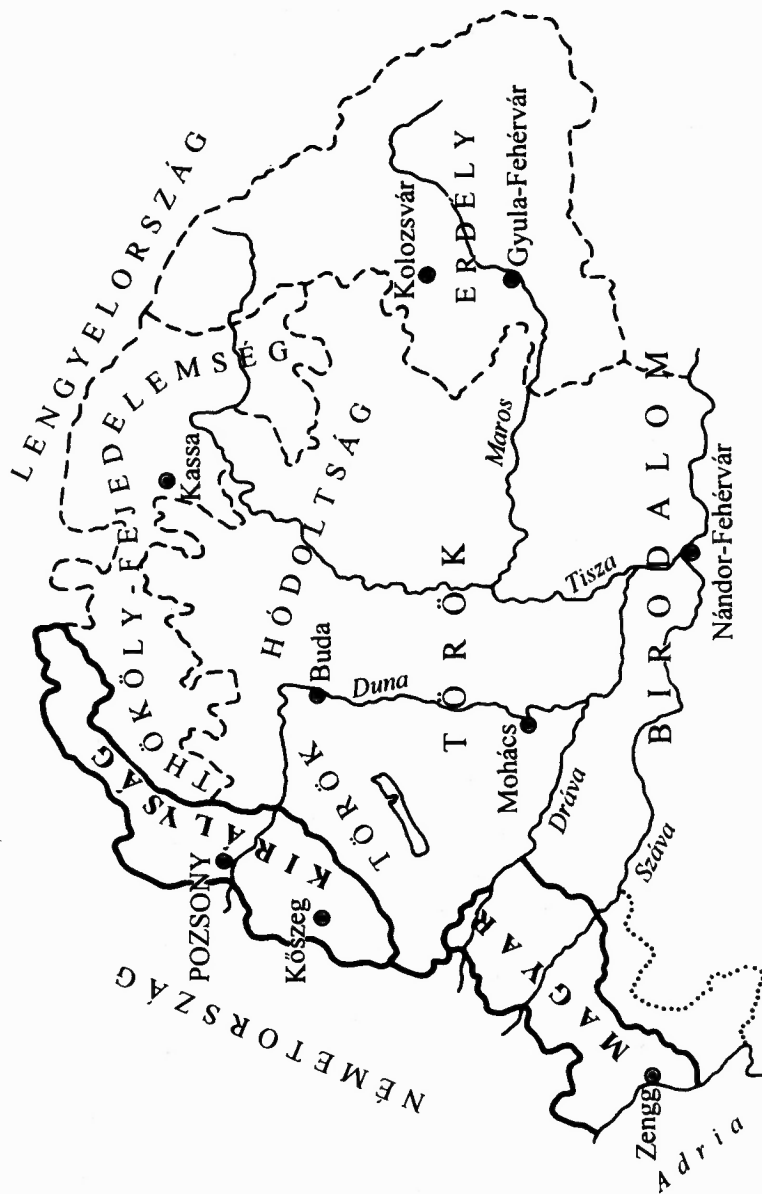
Az 1526–1686 közötti történeti folyamatok a „megosztott és pulzáló államtér” fogalmával jellemezhetőek történeti és politikai földrajzi szempontból. Az ország két-, majd három részre szakadása, s a „részek küzdelme” sok tekintetben új és fájdalmas szakasza a magyar állam- és térfejlődésnek.

A korszak elején a török, időszakosan az erdélyi fejedelemség, a korszak végén pedig a Habsburg-ház volt a folyamatok elsődleges meghatározója. A török hadsereg (pl. a két Bécs elleni hadjáratban) többször elvágta a királyi Magyarország, a korábbi egész országot tekintve, „szegély”-jellegű területeit egymástól. Az erdélyi fejedelemség a török hatalomtól függő terület volt, de időnként önálló nagypolitikai szereplővé és térformálóvá vált (3. ábra).

A három részre szakadt országban is megmaradt az államegység egyfajta tudata, s méginkább igénye. Ezt az igényt a magyar nemesség és lakosság mindhárom részországban megőrizte, ha némileg más tartalommal is, de hordozta a történeti múlt és a jövő államát. A „Két pogány közt egy hazáért” ideológia mély gyökereket eresztett, de történetileg a „kényszerválasztás” adatott a korszak szereplőinek.

3. ÁBRA

Magyarország a török hódoltság legnagyobb kiterjedése időszakában
(Hungary during the largest extension of the Turkish occupation)

A Habsburg hatalmi térbe integrált magyar államtér (1686–1918)

A török alóli felszabadító háború után az ország korábbi történeti-területi egységét a győztes Habsburgok nem állították helyre, pedig a magyar nemesség Buda felszabadítása felett érzett örömeiben alkotmányosan elfogadta a fiágon örökletes monarchiát, majd 1723-ban a leányági örökösödés elvét is. A bécsi udvar saját érdekű gazdaság-, etno- és téripolitikát érvényesített, s a felszabadított területeket, mint „új szerzeményeket” tekintette. Erdély önállóságát fenntartották, de a korszak legsajátosabb térképződménye a közvetlenül a Haditanács alá tartozó katonai határőrvidék létrehozása volt. Az ország teljes déli határa mentén létrejött egy biztonsági-katonai sáv, mely kezdetben valós védelmi elemet hordozott, később azonban az ország gyengítésének és etnikai összetétele megváltoztatásának egyik eszközévé vált.

Az 1720/21-es összeírások (*Acsády I.* 1896) egy tudatosan szétdarabolt történeti államerületet regisztráltak: anyaország, az anyaországhoz tartozó katonai uralom alatt álló területek, az önálló erdélyi fejedelemség, majd nagyfejedelemség, Horvát- és Szlavónország és a hozzá tartozó katonai határőrvidék.

A „közigazgatásilag szétdarabolt történelmi államtest” tudatos fenntartása a történeti magyar állameszmény megtörését szolgálta, de a nemzeti ébredés időszakában a magyar nemesség felismerte ennek jelentőségét és tudatosan követelte az állam területi egységének helyreállítását.

Az 1848-as forradalom követeléseai között kitüntetett helyen szerepelt az unió a „két magyar haza”, Erdély és Magyarország között. A forradalom leverése után az államtér „szabdálása” ismét politikai céllá és egyben a magyar társadalom megfélemlítésének eszközévé vált (*Edelényi-Szabó D.* 1928).

Az 1867-es kiegyezési törvény alapján Ferenc Józsefet „Magyarország és Társországi királyá”-vá koronázták és kompromisszumos jelleggel szabályozták a „magyar korona országai és az Ő Felseje uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokat”, de anélkül, hogy pontosan meghatározták volna, hogy az egyes kategóriákon térbelileg mit értenek.

Az 1868-as magyar-horvát kiegyezési törvény Magyarország és Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok közjogi és igazgatási viszonyait rendezte. A törvény kimondta, hogy „Magyarország s Horvát-, Szlavón- és Dalmátország egy és ugyanazon állami közösséget képeznek...”. Az államterület egységes, államhatárai csak a magyar államnak vannak, a Magyarország és a társországok közötti határ közigazgatási jellegű.

A törvény tételesen felsorolta azokat a területeket, melyeket a társországok területéhez tartozónak ismert el. (A gondot az jelentette, hogy Dalmácia ténylegesen osztrák igazgatás alatt álló tartomány volt, ezért olyan kitételek is bekerültek a törvénybe, melyek „Dalmatia tetteles visszacsatolása” utáni következményekkel is számoltak). Magyarország lemondott a történeti Alsó-Szlavóniáról a horvátok javára, ugyanakkor Fiume ügyében nem sikerült megegyezni, így az ideiglenesen a magyar koronához csatolt „külön test lett”, s ezt a státusát a dualizmus egész időszakában megtartotta.

Az 1878-as berlini kongresszus határozatai alapján a Monarchia megszálta és pacifikálta Boszniát és Hercegovinát. 1908-ban a két tartományt anektálták a Monarchiába, s az 1910. februári rendelkezésekkel a két tartomány önkormányzatot kapott s Bosznia és Hercegovina lényegét tekintve osztrák–magyar közös tartomány (condominium) lett (4. ábra). A magyar kormány a tartományokhoz való viszonyt az ország címerében is megjelenítette, amikor 1915-ben a két tartomány címerét beillesztette a magyar állami középcímerbe.

Románia katonai veresége után 1918-ban megtörtént a kárpátoki magyar–román határ „kiigazítására”, melynek során 3772 km² terület és 42 falu 22 915 fővel került Magyarországhoz (Olay F. 1930).

A szuverén magyar állam térbeli változásai (1918–1947)

Az I. világháborús vereség után a Monarchia részben belső etnikai feszültségei, alapvetően azonban a győztes nagyhatalmak korábbi döntései nyomán felbomlott. A változások érintették a Monarchia mindkét részét. A történeti Magyarország (5. ábra) korábbi területének (325 411 km²) töredékével (93 ezer km², 28,6%) és a korábbi népességszámok (20,8 millió fő) úgyszintén csak kis részével (7,6 millió fő, 36,5%) került ki a világháborús kataklizmából.

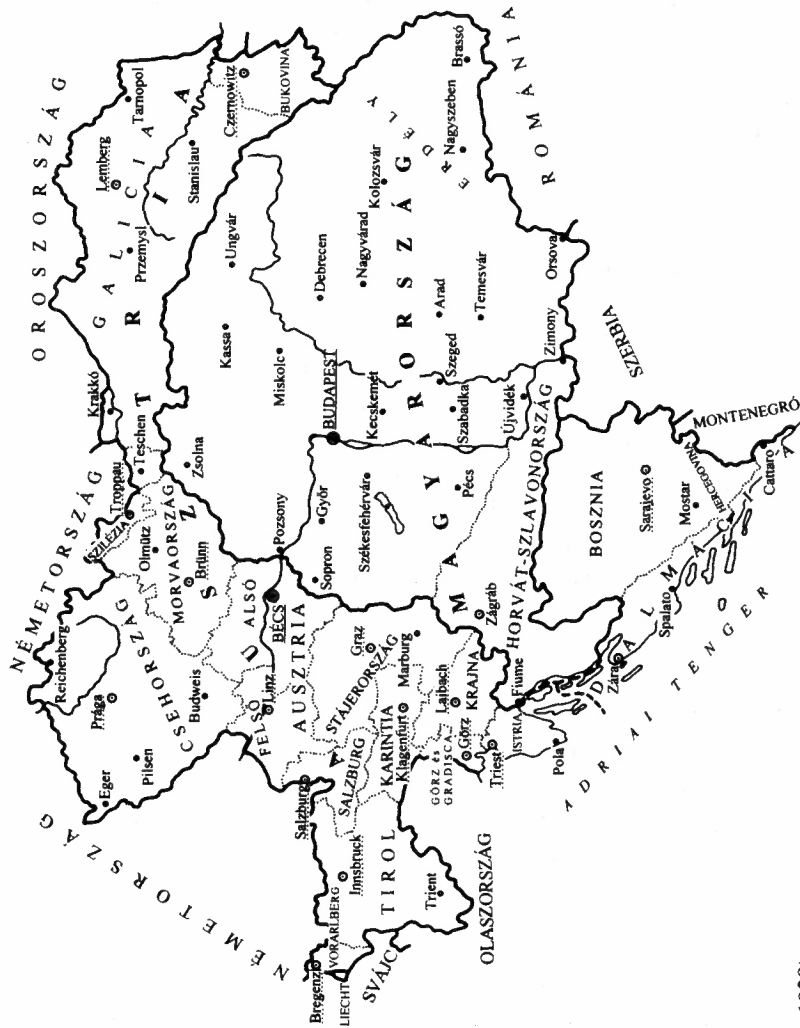
Sem a magyar politika, sem pedig a magyar társadalom és tudomány nem tudta megemészteni ezt a tragikus struktúraváltozást. Részben azért nem tudta tudomásul venni, mert az államhatárok megvonásakor a győztes hatalmak saját megfogalmazott értékeikkel szemben húzták meg az ország új határait, s a magyarság egyharmad részét leválasztották az új államterületről.

A II. világháború előtt és alatt elsősorban a világpolitikai változások és kompromisszumok nyomán megváltoztak az ország trianoni határai (1938 – I. bécsi döntés, 1939 – Kárpátalja, 1940 – II. bécsi döntés, 1940 – Délvidék). A változások nyomán – Kárpátalját leszámítva – magyar etnikai többségű területek kerültek vissza az országhoz.

A fegyverszüneti egyezmény aláírása (1945. I. 20.) már előrevetítette, hogy a háborús vereség után az ország nem tudja megtartani a világháború előtt és alatt megszerzett térségeit, bár egyes területek megőrzésére történtek tétova kísérletek a párizsi béketárgyalások előtt és alatt.

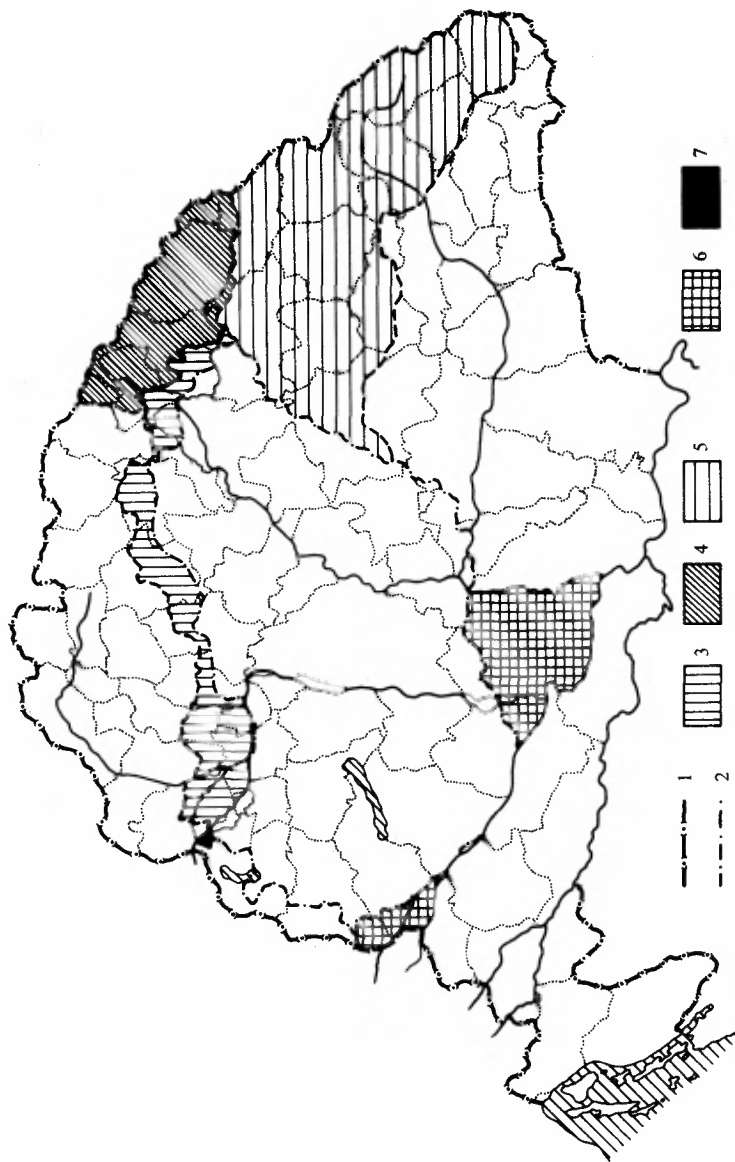
Az 1947-es párizsi békeszerződés végül is a trianoni határokat szavatolta ismét, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy Pozsony védelme érdekében a „Pozsonyi hídfő” három községe Csehszlovákiához került (Rónai A. 1947).

4. ÁBRA
Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchiában
(Hungary during the Austro-Hungarian Monarchy)

5. ÁBRA

A magyar államhatárok változása 1920–1947 között
(The changes of the Hungarian state borders in the period of 1920–1947)

Jelmagyarázat: 1 – történeti országhatár; 2 – trianomi országhatár; 3 – 1938. évi területgyarapodás; 4 – 1939. évi területgyarapodás;
5 – 1940. évi területgyarapodás; 6 – 1941. évi területgyarapodás; 7 – pozsonyi hídfő, 1947.
Szerk.: Hajdú Z. (1995)

A magyar földrajztudomány államtér szemlélete

A magyar földrajztudomány története a 18. századtól kezdve a legtöbb tekintetben követte a nemzetközi fejlődési tendenciákat (Fodor F. 1949/1951). Témánk szempontjából elsősorban a történeti, politikai és statisztikai jellegű államismereti irány érdemel figyelmet. Ez az irányzat elsősorban az állam igényeit volt hivatott kielégíteni, így alkalmazkodott is hozzá.

Bél Mátyás (1684–1749) a hazai történeti földrajz megalapítója, az ország földrajzi szemléletének első megfogalmazója. 1735-ben megjelent latin nyelvű „Notitia”-jában fektette le az ország közjogi struktúrája földrajzi szemléletének és regionális felosztásának, valamint tárgyalásának alapjait (*Bél M.* 1735). A több kiadásban megjelent „Compendium”-ban, Magyarország latin nyelvű földrajzában (1792a) az általános részben a történeti-közjogi terület felsorolása (Croatia, Dalmatia, Rama, Servia, Gallicia, Lodomeria, Cumania, Bulgaria) mellett a „szűkebb értelemben vett, tényleges” Magyarországot elemezte. Másik munkájában (1792b) részletekbe menően dolgozta fel „Croatia, Slavonia, Dalmatia” valamint „Gallicia, Lodomeria” és „Transilvania” földrajzát.

Hivatkozásainak döntő része közjogi, történeti jellegű. *Bél* mindenekelőtt saját korának állapotait mutatja be, de tudatosan történeti és közjogi folyamatba ágyazva tárgyalja azokat. A földrajzi elemzés területi rendjét meghatározza a közjogi-történeti szemléletre támaszkodó államismereti igény.

Szászky Tomka János (1700–1762) latin nyelvű „világleíró” monográfiája rendkívül érdekes, hiszen a nemzetközi földrajzi feldolgozások ismeretében és nyomán egyeztetnie kellett a Magyarországra vonatkozó felfogását részben a „nemzetközi tudományossággal”, részben pedig a magyar történeti-közjogi felfogással, és állást kellett foglalnia az ország tagolását illetően. Egy fejezetben, de elkülönített részenként tárgyalta Magyarországot, Galiciát, Lodomeriát, Erdélyt és az Illír Magyarországot földrajzát. Magyarország leírása után dolgozta fel Galiciát és Lodomériát, majd az erdélyi nagyfejedelemséget, s végül Szlavóniát, Horvátországot és Dalmáciát tárgyalta.

A földrajzoktatás számára első kiadásban 1770-ben megjelent Losontzi-féle „Hármas Kis Tükör” csak a szűkebb értelemben vett Magyarországot jelenítette meg a diákok előtt, attól elkülönítve tárgyalta „Erdély Ország” történetét és földrajzát. A történeti felsorolásban jelent csak meg „Nagymagyarország”, földrajzi tekintetben nem értelmezte (*Losontzi I.* 1795).

A magyar nyelvű földrajzi szakirodalom Magyarország képe már megjelenésekor rendkívül fontos szemléleti alapokat rakott le. A formálódó nemzeti szellem jegyében fogalmazta meg: „Egész Európában leg-gőnyörűsegebb, 's leg-kedvesebb Ország, ha Fekvését, és Termékenységét szemléllyük, Magyar Ország. Leg-alább meg nem írgylyi ez más Tartománynak se Egét se Földét; oly kegyes és szelíd az ő Ege, 's bő termékeny Földe.” (*Szaller Gy.* 1796, 2. o.).

A magyar földrajz történeti szemléletét a kezdetektől fogva a történeti államtér jelentőségének kiemelése jellemezte: „XIV. és XV. Században 9. Országokat kormány-

zott a, Magyar Kormányshék, t. i. Magyar, Tót és Horvát Országokat, Rámát, Szerviát, Gallitziát, Lodomériát, 's 'a Kun és Bolgár Országot mellyek egygyütt a közép Időben Nagy Magyar Országnek hívatattak." (Szaller Gy. 1795, 4. o.).

A „Nagy Magyar Ország” vagy a „Magyar Birodalom” fogalma ettől a definiálástól kezdve többféle tartalmat kap (egyrészt egyszerűen csak területnagyságot jelent, másrészt jogi-funkcionális tartalmat kap, nevezetesen, hogy eltérő jogállású területrészekből áll), de van egy közös elemük a későbbi meghatározásoknak: szinte mindig nagyobb területet öleltek fel, mint az éppen ténylegesen magyar uralom alatt álló területek.

A 18–19. sz. fordulójától megjelenő új államismereti, statisztikai, földrajzi irodalom (Vályi A. 1796, Schwartner M. 1809, Magda P. 1819) elsősorban saját kora területi problematikáját elemezte, de kialakult egyfajta nosztalgikus visszaulálás a magyar állam „régii dicsőségére”. Különösen Schwartner német nyelvű munkájában jelent meg a külföldi földrajzi irodalom Magyarországra vonatkozó ismertetése és egyben kritikája, nevezetesen, hogy rendkívül nagy eltérések vannak az ország közjogi struktúrája felfogását és területi nagyságát illetően.

A magyar „átigazításban” megjelent külföldi enciklopédia (Galletti, J. G. A. 1844) rendkívül nehézkesen adta vissza fogalmilag a magyar államtér történeti és aktuális rendjét, és sokféle értelemben és kiterjedésben használta az egyes térkategóriákat és fogalmakat.

Fényes E. még a feudális kor végén is arról értekezett, hogy Magyarország térfogalma rendkívül bizonytalan, az adatok sok tekintetben ellentmondásosak, mert különböző értelemben használták az ország fogalmát. Legszorosabban véve csak az anyaországot értették alatta, szoros értelemben már hozzá sorolták Horvát-Szlavónországokat, s tágas fogalmába már beletartozott Erdély is. Legtágasabb értelemben mindazokat a tartományokat értették Magyarország alatt, melyek hajdan a magyar koronához tartoztak: „Legtágasabb értelemben a magyar birodalmat e következő országok képezik: Magyarország, Dalmatia, Horvátország, Tótország vagy Slavonia, Bosnyákország vagy Ráma, Rácország vagy Servia, Havasal- és felföld vagy Oláh- és Moldvaországok.” (Fényes E. 1847, 3. o.).

Történeti földrajzi szempontból az „Anyország” térfogalma változott a legtöbbet. A török alóli felszabadulástól kezdve 1918-ig legalább hatféle területi értelemben jelent meg az Anyország, mint olyan, majd 1920 után a trianoni Magyarországot kezdték el „Anyország”-nak tekinteni, ezzel új területi és funkcionális tartalmat tulajdonítva a fogalomnak.

A modern magyar földrajztudomány az 1850-es évektől elemi erővel szembetalálta magát az ország helyzetének, térfogalmának „önmaga”, a kutatás és az oktatás számára való megfogalmazási kényszerével. Hunfalvy János a Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása kapcsán (Hunfalvy J. 1863) áttekintve az államtest közjogi és történeti földrajzi problémáinak korábbi hazai és külföldi irodalmát nyugtázta, hogy a „Magyarbirodalom” térfogalma történetileg bizonytalanul, sőt eltérő tartalomban jelent meg mind a hazai mind pedig a nemzetközi földrajzi irodalomban. A birodalom

kiterjedésének meghatározásában óriási különbségek léteztek. Az eltérések jelentős részben abból származtak, hogy a külföldiek nem minden tekintetben értették a magyar politikai tér tagolódását, s nem ugyanazt értették a „Magyarország a legszorosabb értelemben”, a „Magyar Birodalom Erdély nélkül” és a „Magyar Birodalom Erdéllyel” térbeli kategóriák alatt.

Hunfalvy az 1860-as évekre vonatkozóan is kénytelen a „tettleges magyar birodalom” és az „egész birodalom” tekintetében elemezni, hiszen saját korában is szétdarabolt volt a történetileg felfogott magyar államtér, mégpedig a központi osztrák kormány érdekeinek megfelelően. Ugyanakkor fontos számára a történetileg kialakult „Magyarbirodalom” kategória továbbörökítése, hiszen ezzel is az ország egyenjogúságáért küzd.

Az 1867-es kiegyezés után megjelenő hivatalos statisztikai kiadványok fogalomhasználata az államteret illetően eltérő és következetlen. Használatos mind a „Magyarbirodalom”, mind pedig a „Magyar Korona Országai”, valamint a „Szent István Korona Országai” megjelölés.

A külföldi földrajzi irodalom és kartográfia egy része még a 20. sz. elején sem értette, illetve érvényesítette a kiegyezés után létrejött dualista állam struktúráját a térképi ábrázolásban. Magyarország sokszor Ausztria részeként jelent meg, helyzetét úgy ábrázolták, mint Bajorországot Németországon belül. (A Földrajzi Közlemények nyomán követte ezeket a külföldi „elnézéseket”, pl. 1906, 130. o.). Még a német földrajzi népszerűsítő irodalom is torz módon fogalmazta meg az osztrák–magyar közjogi és területi viszonyt (*Ritter, A. G.* 1909).

Havass Rezső a „birodalmi magyar gondolat” legnagyobb hatású földrajzi propagandistája és részben formálója egész tevékenysége középpontjába a Balkán és Dalmácia kutatását állította. *Havass* felfogása szerint a „magyar imperializmus” természetes és történeti terjeszkedési iránya a Balkán. Dalmáciával kapcsolatban folyamatosan azt vallotta, hogy „Dalmácia nemcsak a történelmi jog, hanem az élő törvény alapján is Magyarország egyik országa” (*Havass R.* 1906, 39. o.).

A dualista politikai struktúra trialistává (osztrák, magyar, délszláv) átalakításának lehetőségei kiváltották a magyar földrajztudomány reagálását is (*Havass R.* 1909). *Havass* történeti és földrajzi szempontból egyaránt elutasította a Monarchia területi és hatalmi struktúrájának átalakítását.

Prinz Gyula 1914-ben – az ország első modern földrajzi monográfiájában – sajátosan fogalmazta meg az Osztrák–Magyar Monarchia földrajzi struktúráját: „A magyar birodalom és az osztrák birodalomnak uralkodója egy, ennél fogva e két birodalom együttesen alkotja a Magyar–Osztrák Monarchiát. A Monarchia két állama szövetkezett közös védelemre és az idegen államokkal szemben közös fellépésre, s így földrajzi értelemben szövetséges államok. A Magyar–Osztrák Monarchia az egyetlen állami szövetség, melynek államai gazdaságilag és nemzetileg különbözőek...” (*Prinz Gy.* 1914, 159. o.).

Prinz e tekintetben továbbvitte *Hunfalvy* örökségét, a „Magyarbirodalom” birodalmi jellegét az osztrák birodalommal való egyenjogúságában fogalmazta meg, sőt *Prinz* úgy

ítélte meg, hogy a Monarchia súlypontja Magyarország, amit azzal is ki kell fejezni, hogy az uralkodó székhelyét Budapestre kell áthelyezni, s a Monarchiát a valóságos erőviszonyainak megfelelően „Magyar–Osztrák Monarchiá”-nak kell nevezni.

A magyar államtér bonyolult belső struktúrával bír *Prinz* szerint: „A magyar birodalom ma a birodalom törzseiből, Fiume a törzshöz csatolt külön testből és Horvát-Szlavónország társországokból áll. Jogilag társországa Dalmácia is, e tartomány azonban tényleg az osztrák állam tartozéka. A magyar és az osztrák államok közös társországa Bosznia-Hercegovina...” (*Prinz Gy.* i. m. 168. o.). Nemcsak közjogi, de földrajzi szempontból is sok negatív eleme van *Prinz* szerint ennek a bonyolult struktúrának.

A Magyar Földrajzi Társaság által évtizedekig sürgetett magyar és idegen nyelvű országismertető mű az I. világháború végén jelent meg, így eredeti célját, nevezetesen a külföld objektív tájékoztatása, már nem érthette el (*Lóczy Lóczy L.* szerk. 1918). A mű a kor felfogása szerinti teljes magyar politikai térről kívánt áttekintést adni. A közjogi felfogásnak megfelelően a Magyar Korona Országait három egységbe (Anyország és Fiume, a Társországok, Bosznia és Hercegovina) sorolva. A részletes tárgyalás során különbséget tettek a Társországok között, Horvát-Szlavonország, mint csatolt, Dalmátország mint nem csatolt Társország került elemzésre.

A Magyar Földrajzi Társaság 1918-as „Szózata” (Anon. 1918) visszafogottabb a politikai tér meghatározásakor, már csak az anyaország jelenik meg megörzendő egységként, bár említi a „Szózat” Horvát-Szlavonországokat, de ezek elszakadásával már mint realitásként számol.

A háborús vereség „előszelekor” a *Teleki Pál* által létrehozott Békeelőkészítő Iroda megkezdte a béketárgyalásokra való tudományos felkészülést. A magyar békedelegáció tudományos és politikai tevékenységében egyszerre jelent meg a korlátozott államtér védelme (a delegáció sok előkészítő iratában szerepelt „Horvátország leválásának elismerése”, annak tudomásul vétele, hogy „Horvátország, amelynek különállósága többé kérdésbe nem jöhet” [*Cholnoky J.* szerk. 1920. I. köt. 21. o.]), valamint a teljes, történeti Magyarország problematikája.

Az iroda tevékenységének lett az eredménye a történeti Magyarország gazdasági, társadalmi, politikai struktúráit szemléltető atlasz (*Edvi-Illés A.–Halász A.* 1921), Magyarország gazdaságföldrajzi térképe (*Fodor F.* 1920) és az ország első modern gazdaságföldrajzi monográfiája (*Fodor F.* 1924).

A két világháború közötti magyar földrajztudomány államtérszemléletét döntően a történeti Magyarország eszményítése, s a területi revízió tudományos támogatása határozta meg. Egyes tanulmányokban megjelent „Csonkamagyarország” önálló tudományos feldolgozása is, de lényegileg minden geográfus a történeti Magyarországon gondolkodott valamilyen megközelítésben.

Teleki 1918-tól már mint ténynt könyvelte el Horvátország leszakadását, s csak az Anyország területének kutatására koncentrált érdemben. Híres néprajzi térképe a „Carte rouge” is csak az Anyország területét ábrázolta már. 1921-ben kifejezetten az

Anyország területét osztotta fel – már annak szétदारabolása után – új, tájközigazgatási egységekre (*Teleki P. é. n. [1934]*).

Az 1920-as évektől kezdve szinte a teljes magyar földrajztudomány a tájelméletre építette történeti és politikai földrajzi elemzéseit, hiszen a táj volt az a nemzetközi földrajztudományban széles körben elfogadott térkategória, melyre támaszkodva nagyobb eséllyel lehetett a revíziót szolgálni.

Az Egyesült Államokban tartott angol nyelvű előadásában *Teleki* minden korábnál tudatosabban fogalmazta meg a tájegység–államegység harmóniáját a történeti Magyarországra vonatkoztatva, s az ország történeti-térbeli fejlődésének folyamatát és hatalmi pozícióinak elsősorban a külső hatások nyomán történő folyamatos újrendeződését (*Teleki P. 1923*).

Fodor térszemléleti kiindulópontja a teljes két világháború közötti magyar földrajztudomány alapállását és térszemléletét jellemezte azzal, hogy megfogalmazta: „Könyvem egész fonálán mindvégig a csonkítatlan Magyarországgal foglalkozom... Csonkamagyarország gazdasági földrajzának megírása önmagában való ellentmondás.” (*Fodor F. 1924, 9 o.*)

Az 1930-as években *Prinz* már szakítani kíván mind a történeti, mind pedig a politikai uralmi területekkel, s a magyarság természetes földrajzi hazáját kívánja meghatározni: „... a kiszabott terület, amelyről ez a mű szól, nem politikai uralmi terület, nem történelmi regnum és nem politikai törekvés eszményi országa...”, hanem „...hideg tárgyilagossággal csak egy földrajzi országot kutatunk, a magyarság földjének országát...”. A természetföldrajzi keretek felértékelése jelent meg abban, hogy: „Az összes, mindenfajta határvonalak szintéziséből merítjük ki egy természeti tájegység határvonalát, azután pedig bemutatjuk, hogy meddig ér benne a magyarság, meddig töltötte azt ki és meddig alakította ki magyar földdé.” (*Prinz Gy.–Teleki P.–Cholnoky J. é. n. I. kötet, 10. o.*)

Cholnoky Jenő politikai és tudományos állásfoglalása így hangzott: „Az egész könyvön végig „hazánk” elnevezéssel illetem a történelmi Magyarországot. Nem ismerjük el a megcsonkítás jogosultságát és észszerűségét, s kétségtelennek tartjuk, hogy az ezeréves Magyar-Birodalom előbb-utóbb ismét helyre fog állni, mert ezt a földrajz kérelhetetlen törvényei követelik” (*Cholnoky J. é. n. [1937] 7 o.*).

Az 1930-as évek közepétől publikáló *Rónai András* elméleti, elmélettörténeti elemzések után helyezkedik arra az álláspontra, hogy *ebben a térségben a történetiség jelen van a mindennapi politikában, s a történetiség sokkal mélyebb értelmű, semmint csak 1918-tól lehetne szemlélni* (*Rónai A. 1935, 1940, 1941, 1942*).

Az 1938-as országgyarapodástól kezdve fokozatosan megjelenik és újrafogalmazódik az „új magyar birodalom” (*Bulla B. 1939*), de méginkább „Szent István birodalma” (*Teleki P. 1941*), valamint a Szent István-i állameszme földrajzi tartalma (*Kádár L. 1941, 1943, 1944*). Ezek a megfogalmazások már egy korlátozott revízió igényét hordozták, csak a Szent István uralkodása időszakában magyar uralom alatt álló területekre jelentettek „jogigényt”.

Bulla Béla államföldrajzi és történeti földrajzi elemzéseiben arra a következtetésre

jutott, hogy a magyar állam történetileg szervesen nőtt bele a Kárpát-medencébe, s a táj és nép, a magyar állam és a Kárpát-tér elválaszthatatlan egymástól (*Bulla B.* 1939). Az országgyarapodások időszakában megjelent „új magyar birodalom” *Bulla* szerint csak gazdasági alapokon jöhet létre.

Prinz az 1940-es években világos különbséget tett az ország és az állam, az országhatár és az államhatár között: „Az ország természetes területegységet, az államterület ellenben adott időpontban való uralmi terület egységet jelent...”; „A magyar országhatár, a természetes magyarországi területegység határa...”, az államhatár pedig az éppen aktuális 1942-es államterület határa (*Prinz Gy.* 1942, 15. o.).

Az Államtudományi Intézet Közép-Európa Atlasza a háború végén jelent meg, összegezve az intézet mintegy két évtizedes tudományos tevékenységét (*Rónai A.* 1945). Az atlasz szinte mindenre kiterjedően korrekt tudományos szintézist nyújtott az egész térségről.

Az 1945 után új feltételek közé került magyar társadalomtudomány sok vonatkozásban megőrizte a korábbi szemléletét, de kísérleteket tett az új helyzetben a reális folyamatleírásokra, s a térségi kapcsolatok történeti elemeinek újrafogalmazására is (*Radisics E.* szerk. 1946, *Elekes D.* szerk. 1947, Anon. 1948).

A magyar földrajztudomány is szakított korábbi stílusával, de az államterületre vonatkozó szemlélete csak mérsékelten változott meg. *Bulla* és *Mendöl* monográfiája (*Bulla B.–Mendöl T.* 1947) e tekintetben inkább a folyamatosságot tartotta fenn – természetesen a megváltozott helyzetnek megfelelő korrekciókkal – nevezetesen, hogy nem a magyar állam, hanem a Kárpát-medence földrajzát írták meg, s mintegy csak véletlenszerű, hogy a két térfogalom történetileg nagyjából egybeesett, de 1918 óta több állam osztozik e természetes nagytájon.

A II. világháború utáni területi folyamatokat politikai földrajzi szempontból elemző Rónai-tanulmány 1947-ben még megjelenhetett, ekkor még elemezte Közép-Európa területi problematikáját, de 1948/49 után a kérdések illetően való felvetése „elvesztette cél- és időszerűségét”.

Összegzés

A magyar államterület történeti fejlődése rendkívül bonyolult, többszakaszos és többösszetevős folyamat volt. Ennek a folyamatnak mindenkori közjogi szabályozása és megjelenítése nagyrészt korszakhoz kötött módon jelent meg.

A területi átstrukturálódások a 18. századtól kezdve kiváltották a földrajztudomány érdeklődését is, s a magyar államtér szemlélete egyik fontos diszciplínájává vált a magyar földrajztudomány.

A dualizmus időszakának magyar geográfusai a történeti struktúraelemzéseket a nemzeti egyenrangúság bizonyításának céljára használták fel. Be kívánták mutatni, hogy Magyarország ugyanúgy „birodalom történetileg”, mint Ausztria, sőt Ausztria jelentős területeket csak az „ősi magyar jogon” szerezhetett meg.

A földrajztudomány meghatározó képviselői és művelői személyes veszteségként is

meg kellett, hogy éljék a trianoni traumát (Cholnoky kolozsvári, Prinz pozsonyi egyetemi tanszékét, Teleki szűkebb értelemben vett történelmi hazáját és birtokait, Fodor karánsebesi középiskolai tanári állását veszítette el). A Kárpátok leszakítása a magyar államtérrel nagyfokú szakmai veszteséget is jelentett számukra.

Ezzel magyarázható, hogy a magyar geográfusok szinte kivétel nélkül részt vettek az 1918-as békeelőkészítésben, az ország integritásának megvédéséért folytatott küzdelemben, sőt azt mondhatjuk, hogy motorjai voltak ezeknek a munkálatoknak. Nem véletlen, hogy a magyar földrajztudomány a két világháború közötti időszakban mind a történeti, mind pedig a napi történések szintjén egybekapcsolódott az államtér és államhatárok történeti kutatásával, sőt *Teleki Pál* révén az 1938-as komáromi tárgyalásokon a részbeni formálásával is.

A magyar földrajztudomány 1945–1948 között direkt külső, politikai erőszak nélkül végrehajtott egyfajta önkorrekciót, hangsúly- és a szomszédos országokkal kapcsolatban egyfajta hangnembváltást, de ennek hosszú távú kifutására az 1949-es fordulat miatt már nem volt lehetőség.

Irodalom

- Acsády I. (1896) *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában*. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.
- ANON. (1918) A Magyar Földrajzi Társaság Szózata a világ Földrajzi Társaságaihoz. *Földrajzi Közlemények*, 7–9. 289–320. o.
- ANON. (1948) *Magyarország*. (Történeti, gazdasági és kulturális évkönyv). Hungária Lloyd, Budapest.
- Bajza J. (1925) *A magyar–horvát unió felbomlása*. Franklin-Társulat, Budapest.
- Baráth T. (1943) *Az országépítés filozófiája a Kárpát-medencében*. Nagy Jenő és Fia, Kolozsvár.
- Bél M. (1735) *Notitia Hungariae novae historico geographica*. Vienna.
- Bél M. (1792a) *Compendium Hungariae Geographicum*. 4. kiadás. Landerer, Pozsony, Pest.
- Bél M. (1792b) *Compendium regnorum Slavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galliciae, et Lodomeriae, magnique principatus Transilvaniae Geographicum*. Landerer, Pozsony, Kassa.
- Bulla B. (1934) Einige Züge zum geopolitischen Bild des ungarischen Beckens. *Ungarische Jahrbücher*, 3. 249–254. o.
- Bulla B. (1938) Az új határ. *Magyar Szemle*, 4. (136.) 308–319. o.
- Bulla B. (1939) Magyar föld, magyar sors. In: *Az ezeréves Magyarország*. Pesti Hírlap Rt., Budapest, 15–90. o.
- Bulla B. (1941) A trianoni Délvidék. *Magyar Szemle*, 6. (166.) 346–354. o.
- Bulla B.–Mendöl T. (1947) *A Kárpát-medence földrajza*. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Cholnoky J. (szerk.) (1920) *A magyar béketárgyalások*, I–III. kötet. M. Kir. Külügyminisztérium, Budapest.
- Cholnoky J. (é. n.) *Hazánk és népünk egy ezredéven át*. II. kiadás. Somló Béla Könyvkiadó, Budapest.
- Cholnoky J. (é. n.) *A Kárpátoktól az Adriáig*. (Nagy-Magyarország írásban és képben). II. kiadás. Somló Béla Könyvkiadó, Budapest.
- Cholnoky J. é. n. (1937) *Magyarország földrajza*. Franklin-Társulat, Budapest.
- Czirbusz Gy. (1902) *Magyarország a XX. évszázad elején*. Polatsek Kiadása, Temesvár.
- Czirbusz G. (1919) *Antropo-geográfia III. Geopolitika*. Franklin-Társulat, Budapest.
- Donáth Gy. (1938) Az ezeréves Magyarország területe. *Magyar Statisztikai Szemle*, Szent István szám, 9–18. o.
- Eckhart F. (1941) *A szentkorona-eszme története*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Edelényi-Szabó D. (1928) Magyarország közjogi alkotórészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. *Magyar Statisztikai Szemle*, 6. 648–714. o.
- Edvi-Illess A.–Halász A. (1921) *Magyarország gazdasági térképeiben*. VI. kiadás. Pallasz Nyomda, Bp.
- Elekes D. szerk. (1947) *A mai Magyarország*. (A második világháború és a párizsi békeszerződés következményei). Hungária Lloyd, Budapest.
- Fényes E. (1847) *Magyarország leírása*. Beimel, Pest.
- Fodor F. (1920) *Magyarország gazdaságföldrajzi térképe*. Magyar Földrajzi Intézet Rt., Budapest.

- Fodor F. (1924) *Magyarország gazdasági földrajza*. Franklin-Társulat, Budapest.
- Fodor F. (1949/1951) *A magyar földrajztudomány története*. Gépelt kézirat. MTA Könyvtár Kézirattára, Budapest.
- Galletti, J. G. A. (1844) *Egyetemi világméret*. Hartleben Konrad Adolf, Pest.
- Gál I. (szerk.) (1942) *Magyarország és a Balkán. (A magyar tudomány feladatai Délkelet Európában)*. Balkán-Könyvtár I. Magyar Külügyi Intézet Balkán-Bizottsága, Budapest.
- Gál I. (szerk.) (1947) *Magyarország és Kelet-Európa*. Officina, Budapest.
- Geszti L. (1944) A magyar állam déli határváltozásairól. In: *Földrajzi Zsebkönyv*, 1944. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság, 87–94. o.
- Hajdú Z. (1995/a) Geopolitical restructuring of East-Central Europe: Hungary as an example. In: (Ed.: Markku Tykkyläinen) *Local and Regional Development During the 1990s Transition in Eastern Europe*, 5–18. o.
- Hajdú Z. (1995/b) A Dél-Dunántúl politikai földrajzi helyzetének történeti változásai. In: (szerk.: Horváth Gy.) *A Dunántúl szolgáltatásban*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 113–133. o.
- Halász A. (1928) *New Central Europe in economic maps*. Gergely Bookseller, Budapest.
- Havass R. (1889) *Dalmácia visszacsatolása a Magyar Birodalomhoz*. Preszburger Nyomda, Budapest.
- Havass R. (1902) *Magyar impérializmus*. Budapesti Hírlap, Budapest.
- Havass R. (1906) A budapest-spalatói vasút. *Földrajzi Közlemények*, XXXIV. 35–40. o.
- Havass R. (1907) *Dalmácia visszacsatolása*. Műszaki Nyomda, Budapest.
- Havass R. (1909) *A trializmus földrajzi szempontból*. *Földrajzi Közlemények*, 9. 380–390. o.
- Havass R. (1912) *Magyar gazdasági és hatalmi törekvések a tengeren*. Fritsz Nyomda, Budapest.
- Havass R. (1913) *Magyarország és a Balkán*. (Szerbia, Bulgária, Románia). Gazdaságpolitikai tanulmány. Fritsz Nyomda, Budapest.
- Herczegh G. (1987) *Magyarország külpolitikája (896–1919)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Hunfalvy J. (1863) *A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása*. I. köt. MTA0 Pest.
- Ivánfi E. (1869) *A Magyar Birodalom vagy Magyarország és népeinek címerei*. Pest, Lauffen Vilmos.
- Kalmár G. (é. n.) *Magyar geopolitika*. Stádium, Budapest.
- Kádár L. (1941) *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei*. Országos Táj- és Népkutató Intézet, Bp.
- Kádár L. (1943) A Szent István-i eszme földrajzi alapjai. *Délvidéki Szemle*, 10. 467–475. o.
- Kádár L. (1944) Térselelem és történelmi sors. In: *A Magyar Kir. Keleti Kereskedelmi Főiskola Évkönyve az 1934–1944. tanévről*. Újvidék, 14–21. o.
- Keleti K. (1871) *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából*. Athenaeum, Pest.
- Kogutowicz K.–Mákó J. (szerk.) (1920) *Pesti Hírlap Térkép Albuma*. Légrády Testvérek, Budapest.
- Kollányi K. (1991) *A Kárpát-medence Európában*. HungAvia, Kráter, Budapest.
- Kring M. (1934) A magyar államhatár kialakulásáról. In: *A bécsi gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, IV. Budapest, 3–26. o.
- Lóczy Lóczy L. (szerk.) (1918) *A Magyar Szent Korona Országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása*. Magyar Földrajzi Társaság kiadása. Kilián Frigyes utóda., Budapest.
- Losontzi I. (1975) *Hármas Kis Tükör*. Weinmüller Bálint, Komárom.
- Magda P. (1819) *Magyar Országok és a határ őrző katonaság vidékinek legújabb statistikai és geographiai leírása*. Trattner János, Pest.
- Marczali H. (1920) *A béke könyve*. Athenaeum, Budapest.
- Mendöl T. (1934) Az új szentistváni haza népei. In: *Földrajzi Zsebkönyv*, 1943. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 65–69. o.
- Milleker R. (1917) *A politikai földrajz alapvonalai*. Csáthy Nyomda, Debrecen.
- Molnár K. (1929) *Magyar közjog*. Danubia, Pécs. (Harmadik kiadás)
- Nagy L. (1993) *Magyarország Európában. (A honfoglalástól a közelmúltig)*. Honffy Kiadó, Budapest.
- Olay F. (1930) *Csonka-Magyarország határaitól*. Franklin-Társulat, Budapest.
- Palotás Z. (1990) *A trianoni határok*. Interedition, Budapest.
- Prinz Gy. (1914) *Magyarország földrajza. A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása*. Magyar Földrajzi Társaság Rt., Budapest.
- Prinz Gy. (1942) *Magyarország földrajza*. Renaissance Könyvkiadó, Budapest.
- Prinz Gy. (1943) *Hat világrész földrajza*. Renaissance Könyvkiadó, Budapest.
- Prinz Gy.–Teleki P.–Cholnoky J. (é. n.) *Magyar Föld. Magyar Faj. Magyar Földrajz. I–III. köt.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Ritter, G. A. (1909) *Länder- und Völkerkunde*. Berlin, 26. kiadás.
- Rónai A. (1935) Keletközépeurópa államhatárainak életrajza. Gépelt kézirat. MTA FKI Könyvtára, Budapest.
- Rónai A. (1940) A magyar haza. Gépelt kézirat. MTA FKI Könyvtára, Budapest.

- Rónai A. (1941) Gondolatok a politikai földrajz témaköréből. In: *Az újságírójelölt kézikönyve* 6. Stádium, Budapest, 77–125. o.
- Rónai A. (1942) *Hazánk*. Országos Közoktatási Tanács, Budapest.
- Rónai A. (1945) *Közép-Európa atlasza*. Államtudományi Intézet, Balatonfüred–Budapest.
- Rónai A. (1947) Területi problémák Közép-Európában. In: *Magyar Földrajzi Társaság Zsebkönyve*. Magyar Földrajzi Intézet Rt., Budapest, 65–85. o.
- Rónai A. (1989) *Térképezett történelem*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Sallai J. (1995) *Magyarország történelmi határai a térképeken*. Püski, Budapest.
- Schwartner M. (1809) *Statistik des Königreichs Ungern*. Ofen.
- Szabó Pál Z. (1945) Horvátország és mai részei a magyar történelemben. In: *Földrajzi Zsebkönyv, 1945*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 210–233. o.
- Szaller Gy. (1796) *Magyarország földleírásának rövid foglalattya egygy hozzá tartozandó ujonnan rajzolt mappával egygyütt*. Schauff János, Pozsony.
- Szászky Tomka J. (1777) *Introductio orbis antiqui et geographiam*. Landerer. Pozsony, Kassa.
- Teleki P. (1923) *The evolution of Hungary and its place in European history*. The McMillean Company, New York.
- Teleki P. (é. n.) (1934) *Európáról és Magyarországról*. Athenaeum, Budapest.
- Teleki P. (1941) *Szent István birodalma 1941-ben*. Budapest.
- Tomcsányi M. (1942) *Magyarország közjoga*. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest (Negyedik kiadás)
- Vályi A. (1796) *Magyar Országának leírása*. Királyi Universitas. I. kötet, Buda.
- Werbőczy I. (1897) *Hármaskönyv*. Magyar Törvénytár, Franklin-Társulat, Budapest.

HISTORICAL AND POLITICAL GEOGRAPHICAL VIEWS OF THE TRANSITIONS OF THE TERRITORY OF THE HUNGARIAN STATE UNTIL 1948

ZOLTÁN HAJDÚ

The territory of the Hungarian state changed and rearranged very many times during history. Until 1526 the active (in some directions conquering) role of the Hungarian state was a dominant content of the changes, Hungary reached the status of a regional power in Central Europe. Following 1526 Hungary became a buffer region between the great powers, after 1710 it was part of the Habsburg Empire, with a relative independence. After 1867 the inner state structure of the Austro-Hungarian Monarchy was provided by the Constitution. The 20th century brought frequent and radical transitions in the territory of the state.

Modern Hungarian geography, from its birth, paid great attention to the researches of the historical problems of the state territory. The notion of the historical “Hungarian Empire” and the imperial role had significant everyday political relevance. The awareness of the imperial past organically integrated into Hungarian geography, in broader sense into the Hungarian public thinking.

Following the fall in 1918 and the Trianon Treaty in 1920, the whole of Hungarian geography was claiming territorial revision. The historical territory of the Hungarian state and the historical Hungarian spirit were given everyday political content.

Between 1945–1948 a kind of self-correction occurred in the Hungarian geography, which could mainly be seen in the change of style. Historically, however, it could not fully develop, due to the political and systemic change of 1949.